

Stanisław Hoc

ORCID: 0000-0003-4248-3664

hocstaszek@gmail.com

Uniwersytet w Siedlcach

Wydział Nauk Społecznych

Od kontrwywiadu PRL do kontrwywiadu RP

Anna Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza. Od Departamentu II MSW do Zarządu Kontrwywiadu UOP, Federal Media Company, Warszawa 2024, ss. 591*

DOI: 10.34739/doc.2025.22.17

Zadanie, którego podjęła się autorka, jest niezwykle ambitne i trudne, ale możliwe do wykonania przy wykorzystaniu wiedzy teoretycznej (doktor nauk) oraz praktycznej (emerytowany funkcjonariusz kontrwywiadu ABW), pasji, znajomości literatury przedmiotu. Temat był w zasadzie niepodjęmowany w takim ujęciu. Warto zwrócić uwagę na opracowania, w których występowały różnego rodzaju elementy działalności kontrwywiadu cywilnego, jak np. w publikacjach, takich autorów jak Wiesława Białowąs¹, Stanisław Hoc², Stanisław Pikulski³, Patryk Pleskot⁴. Trud Anny Grabowskiej-Siwiec zasługuje na podkreślenie, zwłaszcza że przeprowadziła rzetelne badania oparte na materiałach źródłowych, wywiadach z byłymi funkcjonariuszami kontrwywiadu i literaturze⁵.

Rozważania merytoryczne poprzedza przedmowa, której autorem jest Zbigniew Siemiątkowski (polityk, b. minister Spraw Wewnętrznych i Administracji, b. szef UOP i Agencji Wywiadu oraz pra-

¹ W. Białowąs, *Psychologiczne motywy szpiegostwa*, Warszawa 1980.

² S. Hoc, *Zagadnienia odpowiedzialności karnej za szpiegostwo*, Warszawa 1985.

³ S. Pikulski, *Przestępstwo szpiegostwa w teorii i praktyce*, Warszawa 1987.

⁴ P. Pleskot, *Dyplomata czyli szpieg? Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie (1956-1989)*, Warszawa 2013.

⁵ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza. Od Departamentu II MSW do Zarządu Kontrwywiadu UOP*, Warszawa 2024.

ownik naukowy Uniwersytetu Warszawskiego)⁶. Wydaje się, że autorka, podejmując swój trud badawczy, kierowała się także rozważaniami zawartymi w rozprawie habilitacyjnej Z. Siemiątkowskiego, co oczywiście nie jest zarzutem. We Wstępie autorka podkreśla, że celem publikacji jest ukazanie relacji pomiędzy systemem politycznym, rozumianym jako kierownicze ośrodki władzy PRL a Departamentem II (kontrwywiadem) MSW, stanowiącym element budowania bezpieczeństwa wewnętrznego państwa oraz ustalenie, czy relacje te miały charakter trwałe, czy incydentalny oraz w jaki sposób wpływały na decyzje polityczne ówczesnych władz (jest to okres 1956-1990)⁷. Data końcowa publikacji jest nieostra, co wynika z trudności dotarcia do materiałów dotyczących działań podejmowanych przez kontrwywiad UOP. Autorka opiera się więc na pracach ogólnodostępnych dotyczących UOP⁸.

W rozdziale I zajmuje się kontrwywiadem w systemie bezpieczeństwa państwa. Odnosi się szczegółowo m.in. do bezpieczeństwa, kontrwywiadu, służb specjalnych. Wywody zaprezentowane w tym rozdziale mają charakter wprowadzający do dalszych rozważań, świadczą o bardzo dobrej znajomości problematyki. Interesujące są zwłaszcza wywody dotyczące pojęcia służb specjalnych. Autorka nie zdecydowała się na sformułowanie własnej definicji kontrwywiadu, akceptując te występujące w doktrynie. Podkreśla, że istnieją dwa modele funkcjonowania kontrwywiadu: demokratyczny i niedemokratyczny. Większość rozważań poświęcona została modelowi drugiemu. Trafne, a przy tym pożyteczne są rozważania autorki o kontrwywiadzie w kontekście procesu decyzyjnego, a także te akceptujące przyjęty model nowych służb specjalnych w 1990 roku⁹.

⁶ Ibidem, s. 9-13. Cf. Z. Siemiątkowski, *Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL*, Warszawa 2009.

⁷ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 16-26.

⁸ P. Swoboda, *Wywiad i kontrwywiad w Polsce w procesie przemian systemowych (1989-2007)*, Kraków 2016; M. Kolaszyński, *Status ustrojowy polskich służb specjalnych po 1989 roku*, Kraków 2016; A. Nyzio, *Rakowiecka w remoncie. Transformacja polityki bezpieczeństwa wewnętrznego Polski w latach 1989-1993*, Kraków 2020; S. Galij-Skarbińska, *Model zmian cywilnych służb specjalnych w Polsce w latach 1989-1990. Powstanie Urzędu Ochrony Państwa*, Toruń 2019; T. Kozłowski, *Koniec imperium MSW. Transformacja organów bezpieczeństwa państwa 1989-1990*, Warszawa 2019; S. Hoc, *Geneza ustawy o Urzędzie Ochrony Państwa*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, wydanie specjalne z okazji 80. rocznicy urodzin Krzysztofa Kozłowskiego, pierwszego Szefa Urzędu Ochrony Państwa, 18 VIII 2011, s. 99-110.

⁹ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 32-57. Cf. S. Zalewski, *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2002.

W rozdziale II A. Grabowska-Siwiec zajmuje się zmianami politycznymi w PRL i ich wpływem na zadania kontrwywiadu w strukturach MSW w okresie 1945-1990¹⁰. Podkreśla, że w latach 80., a szczególnie w ich pierwszej połowie, kontrwywiad został znacznie zmarginalizowany, a problematyka opozycji stanowiła dominujący wątek zainteresowania aparatu bezpieczeństwa¹¹. Pogląd ten wymaga rozszerzenia, gdyż w części jest on trafny, gdy chodzi o opozycję. Natomiast nigdy kontrwywiad w okresie PRL nie był najważniejszym pionem MSW. Przy tym należy zwrócić uwagę na wywiad, pion gospodarczy i kościelny.

W rozdziale III autorka zajmuje się pojęciem nomenklatury i jej funkcjonowania na kierowniczych stanowiskach aparatu państwowego¹². Posiłkuje się przy tym dobrą znajomością literatury i materiałów źródłowych, nie unika własnych poglądów. W rozdziale IV analizuje informacje Departamentu II MSW jako narzędzie komunikacji z czynnikami politycznymi¹³. Autorka prawidłowo dostrzega ważność pracy informacyjnej kontrwywiadu, co było szczególnie docenione przez ówczesne kierownictwo (vide uwagi W. Pożogi). Następnie wnikliwie i kompetentnie analizuje i ocenia „produkty informacyjne” kontrwywiadu. Zwraca uwagę na zmiany w pracy informacyjnej Departamentu II MSW po 1985 r. Ocenia także jakość pracy informacyjnej kontrwywiadu, szczególnie po wyborach czerwcowych, opartej na „sprawdzonych źródłach”. Na szczególną uwagę zasługują rozważania autorki dotyczące specjalnych źródeł informacji Departamentu II MSW wykorzystywane w informacjach dla rządzących¹⁴.

Autorka, oceniając jakość pracy Departamentu II MSW w drugiej połowie lat 80. XX wieku, stwierdza, że noszą one wyraźne ślady dynamicznie przekształcającej się sytuacji politycznej w kraju, a także w najbliższym sąsiedztwie PRL. Zmieniono język komunikacji z decydentami, wprowadzono szerszą tematykę oraz zakres opisywanych informacji. Materiały informacyjne zyskały, szczególnie

---

¹⁰ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 60-131. Cf. H. Piecuch, „Wojciech Jaruzelski tego nigdy nie powie”. *Mówi były szef wywiadu i kontrwywiadu, pierwszy zastępca Ministra Spraw Wewnętrznych generał dywizji Władysław Pożoga*, Warszawa 1992.

¹¹ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 119-120.

¹² Ibidem, s. 134-182.

¹³ Ibidem, s. 184-226.

¹⁴ Ibidem, s. 352 sqq. Cf. T. Awłasewicz, *Niewidzialni. Największa tajemnica służb specjalnych PRL*, Warszawa 2021; T. Awłasewicz, *Łowcy szpiegów. Polskie służby kontra CIA*, Warszawa 2018.

od 1989 r. obiektywny ton, współczesne nienacechowane emocjonalnie słownictwo, często komentarz analityczny, można więc – jak podkreśla Grabowska-Siwiec – zaryzykować sformułowanie, że były one wyraźnie odważne w treści¹⁵. Zdaniem autorki istotne są wspomnienia W. Pożogi, który opisując pracę informacyjną wywiadu i kontrwywiadu w latach 80., stwierdził: „Wszystko to, co udało nam się zdobyć, przesyłaliśmy dalej, i tam zdaje się nasze informacje grzęzły w stosach dokumentów, których nikt nie był w stanie przeczytać, nie mówiąc o przestudiowaniu”¹⁶.

W rozdziale V zajmuje się autorka politycznym wykorzystaniem działań operacyjnych realizowanych przez Departament II MSW¹⁷. Odnosi się więc do: propagandowego wykorzystywania rozpracowań operacyjnych spraw szpiegowskich, retorsji, wydaleń oraz ekspulsji jako narzędzia polityki zagranicznej realizowanej przy wsparciu kontrwywiadu cywilnego, działań dezinformacyjnych i informacyjnych. Analizuje przy tym niektóre zrealizowane sprawy o szpiegostwo. Opisując np. sprawę obywatela USA Petera Burke’a (dyplomata amerykański), autorka nie odniosła się do jego agenta, który nie podjął kontenera, był to A.S. Badowski, podoficer i szef dywizjonu ogniowego artylerii w Warszawie, oferent, który został skazany przez Sąd Warszawskiego Okręgu Wojskowego 22 maja 1980 r. za szpiegostwo na rzecz wywiadu amerykańskiego¹⁸. Autorka trafnie polemizuje z poglądem J. Pomfreta¹⁹. Można mieć wątpliwości co do poglądu autorki, że sprawy prowadzone przez kontrwywiad były wykorzystywane do realizacji pokazowych procesów politycznych, gdyż ich nie było²⁰.

W rozdziale VI autorka zajmuje się rozpracowywaniem ataszatów wojskowych przez Departament II MSW jako element polityki bezpieczeństwa PRL²¹. Grabowska-Siwiec w swoich rozważaniach opartych na analizie materiałów źródłowych²² oraz literaturze odnosi

¹⁵ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 265.

¹⁶ H. Piecuch, *Wojciech Jaruzelski...*, s. 248.

¹⁷ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 268-323.

¹⁸ *Ibidem*, s. 285.

¹⁹ *Ibidem*, s. 286. Cf. J. Pomfret, *Pozdrowienia z Warszawy. Polski wywiad, CIA i wyjątkowy sojusz*, Kraków 2022.

²⁰ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 294.

²¹ *Ibidem*, s. 326-373.

²² Cf. P. Bartosik, *Dokumenty o charakterze kontrwywiadowczym i wywiadowczym dotyczące województwa piłskiego z lat 1975-1989 (wybór źródeł)*, Toruń 2020; S. Sawicki, *Działania rozpoznawcze attache wojskowych głównych państw NATO akredytowanych w Polsce*, Warszawa 1984.

się do aktywności ataszatów wojskowych państw zachodnich na terenie PRL, odbiorców wyników pracy ataszatów wojskowych w kontekście sytuacji międzynarodowej i sytuacji PRL, przeciwdziałania aktywności ataszatów wojskowych państw NATO ze strony kontrwywiadu. Na uwagę zasługują rozważania autorki dotyczące metod i środków pozyskiwania informacji stosowane przy aktywności ataszatów wojskowych państw NATO na terenie PRL²³. Wskazuje przy tym na zaangażowanie przez attache wojskowych agentury spośród obywateli PRL, a także rolę placówki amerykańskiej jako koordynatora przedsięwzięć rozpoznawczych. Swoje wywody wzbogaca o liczne przykłady działań attache wojskowych i przeciwdziałania im. Autorka zauważa, że w schyłkowym okresie PRL treść informacji Departamentu II dotyczących aktywności attache wojskowych zmienia wydźwięk i sposób prezentowania zagadnienia²⁴. W końcowym okresie lat 80. dominują informacje analityczne prezentujące kwestię penetracji i prowadzonego rozpoznania przekrojowo. W ostatnich informacjach przygotowywanych przez kontrwywiad w 1989 r. pojawia się również problem zagadnień typowo operacyjnych, tj. podejmowania przez przedstawicieli wywiadu amerykańskiego w Polsce procesu typowania i werbunku żołnierzy AR stacjonarnych w Polsce, temat zupełnie nowy i obrazujący zmiany w postrzeganiu rzeczywistości kontrwywiadowczej przez Departament II MSW. Autorka podkreśla, że rozpracowanie i przeciwdziałanie aktywności ataszatów wojskowych państw NATO było jednym z ważniejszych zadań Departamentu II MSW. Wpisało się nie tylko w szerokie spektrum aktywności związanych ze zwalczaniem szpiegostwa i wrogiej działalności obcych wywiadów, ale stanowiło również element budowania polityki bezpieczeństwa PRL. Jednocześnie autorka zauważa, że działania kontrwywiadu nie zawsze przynosiły pożądane wyniki (m.in. zapóźnienia technologiczne, jakość pracy agenturalnej)²⁵.

W rozdziale VII autorka zajmuje się współpracą Departamentu II MSW z jego odpowiednikami w krajach demokracji ludowej²⁶. Autorka zwraca uwagę na wyjątkowy poziom współpracy Departamentu II MSW z KGB ZSRR, ale jednocześnie zauważa, że trudno

---

²³ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 332 sqq.

²⁴ *Ibidem*, s. 371 sqq.

²⁵ *Ibidem*, s. 372.

²⁶ *Ibidem*, s. 376-429.

byłoby sformułować jednoznaczną ocenę tej współpracy²⁷. Podane przez autorkę przykłady, potwierdzają tezę, że współpraca z KGB nie była tylko formą realizacji radzieckich interesów przez polskie służby w epoce PRL. Konkretnie sprawy, o czysto polskim charakterze, często wymagały wsparcia technicznego, którego mógł udzielić jedynie największy i najbardziej doświadczony w działaniach kontrwywiadowczych sojusznik PRL i, jak wskazują odnalezione w IPN dokumenty, Departament II o takie wsparcie prosił i z niego korzystał celem jak najskuteczniejszego prowadzenia sprawy²⁸. Zdaniem autorki współpraca kontrwywiadów przynosi obopólne korzyści, bez względu na okres historyczny²⁹. Polemizuje przy tym z uproszczonymi wnioskami badaczy z ABW. Tezy postawione przez tych autorów nie zostały zweryfikowane, nie odnotowano przypadków ujawnienia agentów służb radzieckich wśród byłych funkcjonariuszy polskich służb specjalnych, z wyjątkiem M. Zielińskiego (zwerbowanego przed 1989 r.)³⁰.

W rozdziale VIII Grabowska-Siwiec zajmuje się kontrwywiadem w okresie zmian ustrojowych (1989-1990)³¹. Autorka trafnie polemizuje z „uznanymi znawcami” problemów transformacji, którzy często wypowiadają się na tematy „modne” bez posiadania wiedzy źródłowej. Odnosząc się do tworzenia UOP, autorka jednak nie dotarła do wielu cennych dokumentów, gdyż nie zostały jej udostępnione. Jednocześnie akceptuje ona przyjęty model tworzenia UOP, mimo późniejszych poglądów wypowiedzianych przez różne osoby. Wiele miejsca w swoich rozważaniach poświęca powstaniu Zarządu Kontrwywiadu UOP, a także współpracy tego Zarządu ze służbami specjalnymi nowych krajów partnerskich³². Wypowiada przy tym swoje poglądy niejako post factum utworzenia UOP i jego funkcjonowania, które są bardzo wyważone, pozbawione nadmiernego subiektywizmu. Zauważa, że działania kontrwywiadu cywilnego PRL to ogromny obszar zainteresowania. Wiele z tematów ujętych w pracy zasługuje na odrębne monografie³³. Pogłębione badania nad kontrwywiadem wymagają poszerzenia bazy źródłowej o wspomnienia

²⁷ Ibidem, s. 382 sqq.

²⁸ Ibidem, s. 385.

²⁹ Ibidem, s. 427.

³⁰ Ibidem, s. 428. Cf. *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970-1990*, red. Z. Nawrocki, Emów 2013.

³¹ A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza...*, s. 432-509.

³² Ibidem, s. 459 sqq.

³³ Ibidem, s. 525.

uczestników tamtych wydarzeń – funkcjonariuszy operacyjnych kontrwywiadu PRL. Dotychczasowe publikacje naukowe, odnoszące się do służb specjalnych okresu PRL, wykorzystują ten materiał źródłowy w sposób szcztkowy. W ocenie autorki ten postulat badawczy jest fundamentalny dla rzetelnego i właściwego osadzonego w badanej epoce przeprowadzania badań historycznych i politologicznych nad działaniem i wykorzystaniem politycznym kontrwywiadu cywilnego. Jednakże rzetelne badanie okresu początkowego funkcjonowania kontrwywiadu i innych służb specjalnych w III RP nie będzie możliwe do czasu odtajnienia archiwów tych służb. Rozprawę Anny Grabowskiej-Siwiec *Kontrwywiad a władza. Od Departamentu II MSW do Zarządu Kontrwywiadu UOP* można polecić wszystkim interesującym się problematyką służb kontrwywiadowczych. Stanowi ona wartościową pozycję z zakresu nauk o bezpieczeństwie. Rekomendować można ją jako lekturę obowiązkową dla funkcjonariuszy ABW i decydentów, aby mogli zrozumieć, do czego kontrwywiad nie może być wykorzystywany.

Bibliografia / References

- Awłasewicz T., *Łowcy szpiegów. Polskie służby kontra CIA*, Warszawa 2018.
- Awłasewicz T., *Niewidzialni. Największa tajemnica służb specjalnych PRL*, Warszawa 2021.
- Bartosik P., *Dokumenty o charakterze kontrwywiadowczym oraz wywiadowczym dotyczące województwa pińskiego z lat 1975-1989 (wybór źródeł)*, Toruń 2020.
- Białowąs W., *Psychologiczne motywy szpiegostwa*, Warszawa 1980.
- Galij-Skarbińska S., *Model zmiany cywilnych służb specjalnych w Polsce w latach 1989-1990. Powstanie Urzędu Ochrony Państwa*, Toruń 2019.
- Hoc S., *Geneza ustawy o Urzędzie Ochrony Państwa*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” wydanie specjalne z okazji 80. rocznicy urodzin Krzysztofa Kozłowskiego, pierwszego Szefa Urzędu Ochrony Państwa, 18 VIII 2011.
- Hoc S., *Zagadnienia odpowiedzialności karnej za szpiegostwo*, Warszawa 1985.
- Kolaszyński M., *Status ustrojowy polskich służb specjalnych po 1989 roku*, Kraków 2016.
- Kozłowski T., *Koniec imperium MSW. Transformacja organów bezpieczeństwa państwa 1989-1990*, Warszawa 2019.
- Nyzio A., *Rakowiecka w remoncie. Transformacja polityki bezpieczeństwa wewnętrznego Polski w latach 1989-1993*, Kraków 2020.
- Piecuch H., „Wojciech Jaruzelski tego nigdy nie powie”. *Mówi były szef wywiadu i kontrwywiadu, pierwszy zastępca Ministra Spraw Wewnętrznych generał dywizji Władysław Pożoga*, Warszawa 1992.

- Pleskot P., *Dyplomata czyli szpieg? Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie (1956-1989)*, Warszawa 2013.
- Pomfret J., *Pozdrowienia z Warszawy. Polski wywiad, CIA i wyjątkowy sojusz*, Kraków 2022.
- Sawicki S., *Działania rozpoznawcze attache wojskowych głównych państw NATO akredytowanych w Polsce*, Warszawa 1984.
- Swoboda P., *Wywiad i kontrwywiad w Polsce w procesie przemian systemowych (1989-2007)*, Kraków 2016.
- Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970-1990*, red. Z. Nawrocki, Emów 2013.
- Zalewski S., *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2002.